

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

- سرشناسه: توکلی، محمدجواد، ۱۳۴۵ -  
 عنوان و نام پدیدآور: ساز و کار بانکداری اسلامی: (بررسی سازوکارهای تجهیز و تخصیص منابع در بانک‌های اسلامی) / محمدجواد توکلی.  
 مشخصات نشر: قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۳ ش.  
 فروست: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ؛ ۱۳۹۳/۳۴۹/۱۱۰۰.  
 شابک: ۹-۷۲۴-۱۹۵-۹۶۴-۹۷۸  
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا  
 یادداشت: کتابنامه.  
 یادداشت: چاپ دوم.  
 موضوع: بانک و بانکداری (اسلام)  
 شناسه افزوده: جامعه المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ.  
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۲ س۲ ت/۲۲/۲۳۰ BP  
 رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳۳  
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۹۲۲۶۰

# سازوکار بانکداری اسلامی

## بررسی سازوکارهای تجهیز و تخصیص منابع در بانکهای اسلامی

محمد جواد توکلی



پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

## سازوکار بانکداری اسلامی

(بررسی سازوکارهای تجهیز و تخصیص منابع در بانک‌های اسلامی)

مؤلف: محمدجواد توکلی

چاپ دوم: ۱۳۹۳ ش / ۱۴۳۶ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ص ع و آ لله

● چاپ: کوثر ● قیمت: ۲۳۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

### مراکز پخش

- قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفکس: ۰۲۵-۳۷۱۳۹۳۰۵-۹
- قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶
- تهران، خیابان انقلاب، بین خیابان وصال شیرازی و قدس، نبش کوچه اسکو، پلاک ۱۰۰۳. تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۷۸۹۲۰
- مشهد، خیابان امام رضا ع، خیابان دانش شرقی، بین دانش ۱۵ و ۱۷. تلفن: ۰۵۱۱-۸۵۴۳۰۵۹

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: عباس ثقفی
- معاونت تولید: روح‌الله سلمانی
- ناظر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- آماده‌ساز: سید جاوید حسینی
- صفحه‌آرا: سید محسن عمادی
- ویراستار: جواد چناری
- نمونه‌خوان: جواد حاج‌حسینی

## سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت چهره‌های متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند. «جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای محمد جواد توکلی مؤلف کتاب سازوکار بانکداری اسلامی و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

## مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از هنر‌نمایی مؤمنان، مجاهدان و عالمانی است که با تمسک و پای‌بندی به حقیقت بی‌متها، در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند و در این میان، چه درخشندگی چشم‌نوازی در اسلام عزیز است که علم را به ذات خود، شرافتمند و فخیم دانسته و از باب تا محراب، کائنات را سراسر علم و عالم و معلوم می‌نمایاند و در مکتب آن، جز اولوالعلم و راسخان در مسیر طلب دانش، کسی را توان دست‌یابی به گنجینه‌های حکمت نیست.

علم برخاسته از وجدان پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و رشد معنوی می‌بخشد و فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد، و هم جامعه را سمت و سوی سعادت‌مندان به‌بخشیده و آن را به جامعه‌ای متمدن و پیشرو متحول می‌کند. بی‌توجهی یا کوتاه‌فکری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، هویت، امنیت، سعادت و سربلندی

مادی و معنوی باشد، اما آن را در صراطی غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری الهی طلب نمایند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران که داعیه جهانی‌سازی کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را داشته و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی غرب و شرق را به نظاره نشسته است، با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه نمود که امید و نشاط را نه تنها در شیعیان و مسلمانان، بلکه در دل تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان زنده ساخت.

در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی مصمم و با تمامی توان، همچون پیر و مراد خود خمینی کبیر رحمته‌الله، در صحنه حاضر شده و با تأکید بر اهمیت و فوریت این حرکت فراگیر و بی‌وقفه، همه توانمندی‌ها و اراده‌ها را جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا راهبری و رصد می‌کنند.

جامعه المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم العالمیه، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مرییان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم‌السلام جامه تحقق می‌پوشاند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر، متناسب



با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های جدید فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک‌درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و تکالیف خود می‌داند.

اثر علمی پیش رو نیز که به همت مولف محترم جناب آقای دکتر محمدجواد توکلی و برای دوره کارشناسی ارشد رشته مالیه و بانکداری اسلامی، در چارچوب اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازسنجی‌های صورت گرفته، تهیه و تدوین شده است.

در پایان لازم است ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مولف محترم، از کلیه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و تشکر نمایم و از خداوند متعال برای ایشان و همه خادمان عرصه تبلیغ و نشر مفاهیم و معارف دینی، آرزوی بهروزی، موفقیت و سعادت نمایم.

پژوهشگاه بین‌المللی

المصطفی ﷺ



## فهرست مطالب

مقدمه ..... ۲۷

### بخش اول: مفهوم‌شناسی و روش‌شناسی بررسی سازوکار بانک‌داری اسلامی

بررسی سازوکار بانک‌داری اسلامی (مفهوم‌شناسی و روش‌شناسی)..... ۳۳

۱. مفهوم‌شناسی و روش‌شناسی تحلیل سازوکار بانک‌داری اسلامی ..... ۳۵

مفهوم‌شناسی سازوکار بانک‌داری اسلامی ..... ۳۶

از بانک‌داری سنتی تا بانک‌داری اسلامی ..... ۳۷

مفهوم سازوکار بانک‌داری اسلامی ..... ۳۹

شیوه‌های مهندسی سازوکارهای بانکی ..... ۴۱

شیوه مهندسی سازوکارهای بانک‌داری متعارف ..... ۴۱

شیوه‌های مهندسی سازوکارهای بانک‌داری اسلامی ..... ۴۲

دو رویکرد در بررسی سازوکار بانک‌داری اسلامی ..... ۴۵

مراحل ارزیابی سازوکار بانک‌داری اسلامی در رویکرد مهندسی مالی اسلامی ..... ۴۷

مقایسه دو رویکرد تطبیق‌پذیری فقهی و سیستمی ..... ۵۱

### بخش دوم: شیوه‌های تجهیز منابع در بانک‌داری اسلامی

۲. موضوع‌شناسی سپرده‌های بانکی ..... ۵۹

مفهوم و چیستی سپرده بانکی ..... ۶۰

شیوه‌های سپرده‌پذیری در بانک‌داری متعارف ..... ۶۱

سپرده دیداری ..... ۶۱

۶۲	..... سپرده پس انداز
۶۳	..... سپرده مدت دار (ثابت)
۶۴	..... ویژگی های سپرده های بانکی متعارف
۶۵	..... ماهیت حقوقی سپرده های بانکی در کشورها
۶۶	..... ماهیت فقهی سپرده های بانکی
۶۸	..... ودیعه
۷۱	..... ودیعه ناقص
۷۲	..... عاریه
۷۳	..... اجاره
۷۴	..... عقد جدید
۷۵	..... قرض
۷۷	..... شیوه های سپرده پذیری در بانک های اسلامی
۸۱	..... سنخ شناسی سپرده ها در بانک های اسلامی
۸۱	..... سپرده های کوتاه مدت و بلندمدت
۸۱	..... سپرده های سرمایه گذاری عام و خاص
۸۱	..... سپرده های غیر سرمایه گذاری و سرمایه گذاری
۸۷	..... ۳. سازوکار سپرده پذیری غیر سرمایه گذاری
۸۸	..... انواع سپرده های غیر سرمایه گذاری در بانکداری اسلامی
۸۸	..... سپرده دیداری (حسابات الائتمان)
۸۸	..... ویژگی های سپرده دیداری
۸۹	..... سپرده پس انداز (حسابات التوفیر)
۹۰	..... ویژگی های سپرده پس انداز
۹۰	..... ماهیت فقهی سپرده های دیداری و پس انداز
۹۱	..... تشابه سپرده های غیر سرمایه گذاری در بانک های اسلامی و متعارف
۹۱	..... نقاط تمایز سپرده های غیر سرمایه گذاری در بانک های اسلامی و متعارف
۹۲	..... قالب فقهی سپرده های غیر سرمایه گذاری در بانک های اسلامی
۹۳	..... ودیعه همراه با اذن تصرف
۹۵	..... قرض

## فهرست مطالب ۱۳

قرض الحسنه.....	۹۶
کارکرد سپرده‌های غیر سرمایه‌گذاری در بانک‌های اسلامی.....	۹۹
۴. سازوکار سپرده‌پذیری سرمایه‌گذاری.....	۱۰۳
الگوی وکالتی.....	۱۰۴
انواع سپرده سرمایه‌گذاری در الگوی وکالتی.....	۱۰۶
سپرده سرمایه‌گذاری کوتاه‌مدت.....	۱۰۶
سپرده سرمایه‌گذاری بلندمدت.....	۱۰۷
عناصر الگوی وکالتی.....	۱۰۸
الگوی مضاربه مشترک.....	۱۱۰
عناصر مضاربه مشترک.....	۱۱۲
تفاوت‌های مضاربه مشترک و مضاربه متعارف.....	۱۱۸
الگوی مشارکتی.....	۱۲۱
۵. سازوکار توزیع سود و زیان سپرده‌های سرمایه‌گذاری.....	۱۲۷
سازوکار توزیع سود در بانک‌داری متعارف.....	۱۲۸
سازوکار توزیع سود در بانک‌داری اسلامی.....	۱۲۸
سازوکار توزیع سود و زیان در الگوی وکالتی.....	۱۲۹
اصول کلی.....	۱۲۹
هزینه به‌کارگیری وجوه.....	۱۳۰
سرمایه مستحق سود.....	۱۳۲
زمان حسابداری و پرداخت سود.....	۱۳۲
شروط قرارداد.....	۱۳۳
(ب) مصالحه در تعیین نرخ سود.....	۱۳۸
سازوکار توزیع سود و زیان در الگوی مضاربه مشترک.....	۱۴۱
مقایسه دو الگوی توزیع سود و زیان.....	۱۵۰
(الف) چگونگی توزیع زیان.....	۱۵۰
(ب) چگونگی توزیع سود.....	۱۵۱
بررسی عملکرد بانک‌های اسلامی در توزیع سود و زیان سپرده‌های سرمایه‌گذاری.....	۱۵۵
سود واقعی منفی سپرده‌ها.....	۱۵۵

۱۶۰.....عدم نوسان سود سپرده‌ها.....

۱۶۳.....قطعیت یافتن سود علی‌الحساب.....

**بخش سوم: تخصیص منابع در بانکداری اسلامی**

۱۷۳.....بانکداری اسلامی و تخصیص منابع.....

۱۷۵.....۶. اقتضائات عقود اسلامی در مهندسی تخصیص منابع در بانکداری اسلامی.....

۱۷۶.....مفهوم‌شناسی قراردادهای مالی اسلامی.....

۱۸۰.....سنخ‌شناسی قراردادهای بانکی اسلامی.....

۱۸۰.....قرارداد غیرانتفاعی.....

۱۸۱.....قرارداد مبادله‌ای.....

۱۸۲.....انواع قرارداد مبادله‌ای.....

۱۸۵.....ویژگی‌های مشترک قراردادهای مبادله‌ای.....

۱۸۶.....نقاط تمایز قراردادهای مبادله‌ای.....

۱۸۸.....قراردادهای مشارکتی.....

۱۸۸.....انواع و ویژگی‌های قراردادهای مشارکتی.....

۱۹۰.....ویژگی‌های قراردادهای مشارکتی.....

۱۹۰.....نقاط تمایز قراردادهای مشارکتی.....

۱۹۱.....قراردادهای عام.....

۱۹۷.....اقتضائات عقود در تأمین مالی آن.....

۱۹۸.....اقتضائات عقود در تأمین مالی انواع مختلف متقاضیان تأمین مالی.....

۲۰۱.....اقتضائات عقود و عملکرد بانک‌های اسلامی.....

۲۰۷.....۷. تأمین مالی غیرانتفاعی.....

۲۰۸.....شیوه‌های تأمین مالی غیر انتفاعی در بانک‌های اسلامی.....

۲۰۹.....اقتضائات تأمین مالی قرض‌الحسنه.....

۲۰۹.....مفهوم‌شناسی قرض و قرض‌الحسنه در قرآن و روایات.....

۲۱۲.....جهت‌گیری‌های کلی در زمینه قرض‌الحسنه.....

۲۱۸.....ویژگی‌های اساسی قرض‌الحسنه.....

۲۱۹.....شیوه‌های پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه در بانک‌های اسلامی.....

۲۲۲.....منابع تأمین مالی تسهیلات قرض‌الحسنه.....

۲۲۴	کارمزد تسهیلات قرض الحسنه.....
۲۲۶	وثایق و تضمینات.....
۲۲۷	تسهیلات غیر معوضه.....
۲۲۸	بررسی عملکرد تأمین مالی غیر انتفاعی در بانک‌های اسلامی.....
۲۲۹	مشکلات حقوقی و انگیزشی در گسترش تسهیلات قرض الحسنه.....
۲۳۵	۸. تأمین مالی مبادله‌ای در بانک‌داری اسلامی.....
۲۳۶	الف) عقود مبادله‌ای.....
۲۳۶	مفهوم‌شناسی تأمین مالی مبادله‌ای.....
۲۳۶	انواع مختلف تأمین مالی مبادله‌ای.....
۲۳۹	ویژگی‌های تأمین مالی مبادله‌ای.....
۲۴۰	نقاط تمایز و تشابه تأمین مالی ربوی و مبادله‌ای.....
۲۴۳	نیازسنجی تأمین مالی مبادله‌ای در بانک‌داری اسلامی.....
۲۴۵	بررسی شیوه‌های مختلف تأمین مالی مبادله‌ای.....
۲۶۱	الف) فروش مرابحی به متقاضی خرید.....
۲۷۰	ب) شرکت مرابحه.....
۲۷۲	فروش اقساطی.....
۲۷۳	احکام اجرایی فروش اقساطی.....
۲۷۴	انواع فروش اقساطی.....
۲۷۶	مقایسه شیوه‌های اجرایی فروش مرابحی، شرکت مرابحه و فروش اقساطی.....
۲۷۹	۴. اجاره به شرط تملیک.....
۲۷۹	زمینه‌های تأمین مالی.....
۲۸۰	شرایط تأمین مالی.....
۲۸۳	برخی مسائل فقهی اجاره به شرط تملیک.....
۲۸۵	۵. استصناع.....
۲۸۵	برخی مباحث فقهی مربوط به استصناع.....
۲۸۷	۶. معاملات سلف.....
۲۸۸	زمینه‌های تأمین مالی.....
۲۸۸	شرایط تأمین مالی.....

- ۲۹۰..... برخی از مسائل فقهی سلف
- ۲۹۱..... لزوم تعیین مشخصات مثنی و ثمن
- ۲۹۱..... امکان خرید سلف از غیر تولیدکننده
- ۲۹۱..... عدم امکان فروش کالای سلف پیش از سررسید قرارداد
- ۲۹۲..... امکان فروش کالای سلف به صورت سلف
- ۲۹۲..... امکان وکیل کردن فروشنده سلف به فروش کالا برای بانک
- ۲۹۳..... زمینه‌های تأمین مالی
- ۲۹۳..... شرایط تأمین مالی
- ۲۹۵..... شکل اجرای جعاله‌های بانکی
- ۲۹۶..... اشکالات عملی در اجرای جعاله
- ۲۹۷..... ۸. خرید دین (تنزیل اسناد و اوراق تجاری)
- ۲۹۷..... زمینه تأمین مالی
- ۲۹۷..... شرایط تأمین مالی
- ۲۹۸..... برخی مسائل فقهی خرید دین
- ۳۰۳..... ۹. تأمین مالی مشارکتی در بانکداری اسلامی
- ۳۰۴..... مفهوم‌شناسی تأمین مالی مشارکتی
- ۳۰۴..... انواع مختلف تأمین مالی مشارکتی
- ۳۰۵..... ویژگی‌های تأمین مالی مشارکتی
- ۳۰۶..... نیازسنجی تأمین مالی مشارکتی
- ۳۰۸..... مضاربه
- ۳۰۹..... مشروعیت مضاربه
- ۳۱۰..... طبیعت عقد مضاربه
- ۳۱۲..... حیطه مشروعیت مضاربه
- ۳۱۶..... امین بودن عامل مضاربه
- ۳۱۹..... احکام مضاربه
- ۳۲۰..... شرکت
- ۳۲۰..... انواع شرکت
- ۳۲۴..... سود و زیان مشارکت



۳۲۵	الف) شرط تفاوت در سود
۳۲۶	ب) شرط تفاوت در زیان
۳۲۷	شیوه‌های تأمین مالی مشارکتی در بانک‌های اسلامی
۳۲۷	زمینه‌های تأمین مالی
۳۲۸	شیوه‌ها و شرایط تأمین مالی مشارکت مدنی
۳۲۸	الف) شرکت مدنی
۳۳۰	ب) مشارکت بر اساس روش سهام
۳۳۲	ج) مشارکت بر اساس بهره‌برداری در مدت معین
۳۳۳	زمینه تأمین مالی
۳۳۳	شرایط تأمین مالی
۳۳۳	۴. مشارکت کاهنده
۳۳۵	زمینه‌های تأمین مالی
۳۳۵	شرایط تأمین مالی مضاربه
۳۴۰	تفاوت‌های دو شیوه تأمین مالی مضاربه
۳۴۲	زمینه تأمین مالی
۳۴۲	شرایط تأمین مالی
۳۴۳	زمینه تأمین مالی
۳۴۴	شرایط تأمین مالی
۳۴۵	زمینه‌های تأمین مالی
۳۴۷	شرایط تأمین مالی
۳۴۹	سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی
۳۵۰	عملکرد تأمین مالی مشارکتی در بانک‌های اسلامی
۳۵۱	برخی از چالش‌های اجرایی تأمین مالی مشارکتی
۳۵۲	خلاصه
۳۵۳	کلمات کلیدی
۳۵۴	پرسش
۳۵۵	موضوعاتی برای پژوهش
۳۵۵	منابع پیشنهادی

بخش چهارم: خدمات اعتباری در بانکداری اسلامی

۳۵۹	..... خدمات در بانکداری اسلامی
۳۶۱	..... ۱۰. اعتبار در حساب جاری
۳۶۱	..... موضوع‌شناسی اعتبار در حساب جاری متعارف
۳۶۲	..... ماهیت فقهی اعتبار در حساب جاری متعارف
۳۶۳	..... نیازسنجی اعتبار در حساب جاری در بانکداری اسلامی
۳۶۴	..... شیوه‌های پیشنهادی مهندسی اعتبار در حساب جاری
۳۶۵	..... ۱. اعتبار قرض الحسنه
۳۶۶	..... ارزیابی
۳۶۶	..... مزایا
۳۶۶	..... محدودیت‌ها
۳۶۸	..... ۲. اعتبار مضاربه‌ای عام (جاری)
۳۶۹	..... ارزیابی
۳۷۰	..... ۳. سرمایه شناور
۳۷۰	..... مدیریت سرمایه در گردش
۳۷۱	..... قیمت‌گذاری سرمایه در گردش
۳۷۱	..... ارزیابی
۳۷۱	..... مزیت‌ها
۳۷۲	..... محدودیت‌ها
۳۷۲	..... ۴. مشارکت مدنی
۳۷۳	..... روش‌های تعیین قیمت و تقسیم سود
۳۷۴	..... ارزیابی
۳۷۵	..... ۵. خریدوفروش وکالتی
۳۷۶	..... ارزیابی
۳۷۶	..... ۶. خریدوفروش دین (تنزیل)
۳۷۷	..... ارزش فعلی سفته تنزیلی و سود بانک
۳۷۸	..... ارزیابی
۳۷۸	..... الف) مزایا

۳۷۸	ب) محدودیت‌ها.....
۳۷۹	مقایسه شیوه‌های پیشنهادی اعتبار در حساب جاری اسلامی.....
۳۸۱	بررسی تجربه بانک‌های اسلامی.....
۳۸۲	اعتبار تنزیلی در حساب جاری.....
۳۸۳	پرداخت‌های کوتاه‌مدت.....
۳۸۶	خلاصه.....
۳۸۷	کلمات کلیدی.....
۳۸۷	پرسش.....
۳۸۸	موضوعاتی برای پژوهش.....
۳۸۸	منابع پیشنهادی.....
۳۸۹	۱۱. کارت‌های بانکی و اعتباری در بانکداری اسلامی.....
۳۹۰	موضوع‌شناسی کارت‌های بانکی.....
۳۹۰	انواع کارت‌های بانکی.....
۳۹۲	انواع کارت‌های بانکی.....
۳۹۳	عناصر کارت اعتباری.....
۳۹۴	عواید کارت اعتباری.....
۳۹۶	بازپرداخت بدهی در کارت اعتباری.....
۳۹۷	ماهیت حقوقی و فقهی کارت‌های بانکی.....
۳۹۷	کارت پول.....
۳۹۸	کارت اعتباری.....
۴۰۱	مهندسی کارت‌های اعتباری اسلامی.....
۴۰۲	ارزیابی.....
۴۰۲	مزایا.....
۴۰۳	نارسایی‌ها.....
۴۰۴	۲. کارت جعاله پرداخت.....
۴۰۵	ارزیابی.....
۴۰۵	۳. کارت خرید نسبه وکالتی.....
۴۰۶	ارزیابی.....

۴۰۷	.....	۴. کارت اعتباری خرید و فروش و کالتی
۴۰۸	.....	ارزیابی
۴۰۹	.....	۵. کارت اعتباری فروش و کالتی
۴۱۰	.....	ارزیابی
۴۱۰	.....	مزایا
۴۱۱	.....	نارسایی ها
۴۱۱	.....	۶. کارت اعتباری فروش نسبه
۴۱۲	.....	ارزیابی
۴۱۲	.....	مزایا
۴۱۳	.....	نارسایی ها
۴۱۳	.....	۷. کارت اعتباری فروش نسبه تنزلی
۴۱۴	.....	ارزیابی
۴۱۴	.....	مزایا
۴۱۵	.....	نارسایی ها
۴۱۵	.....	تجربه بانک های اسلامی در انتشار کارت بانکی
۴۱۹	.....	خلاصه
۴۱۹	.....	کلمات کلیدی
۴۲۰	.....	پرسش
۴۲۰	.....	موضوعاتی برای پژوهش
۴۲۱	.....	منابع پیشنهادی

**بخش پنجم: سازوکار مدیریت تجهیز و تخصیص منابع بانکی**

۴۲۵	.....	تجهیز و تخصیص منابع بانکی
۴۲۷	.....	۱۲. سازوکار مدیریت تجهیز منابع
۴۲۸	.....	سازوکارهای تشویقی تجهیز منابع در بانک های متعارف
۴۲۹	.....	سازوکارهای تشویقی جذب منابع در بانکداری اسلامی
۴۳۰	.....	سازوکارهای عمومی مدیریت تجهیز منابع در بانک های اسلامی
۴۳۰	.....	نظارت شرعی
۴۳۲	.....	شفافیت و صداقت

## فهرست مطالب ۲۱

۴۳۳	سازوکارهای تشویقی جذب سپرده‌های غیر سرمایه‌گذاری.....
۴۳۳	الف) تضمین اصل سپرده.....
۴۳۴	ب) تسهیلات چک.....
۴۳۵	ج) حق تقدم خدمات بانکی.....
۴۳۵	د) جوایز بانکی.....
۴۳۷	ه) پرداخت تسهیلات.....
۴۴۱	سازوکارهای تشویقی جذب سپرده‌های سرمایه‌گذاری.....
۴۴۲	الف) تضمین اصل سپرده‌ها.....
۴۴۸	ب) پرداخت سود علی‌الحساب.....
۴۴۹	ج) ارائه خدمات بانکی.....
۴۴۹	خلاصه.....
۴۵۰	کلمات کلیدی.....
۴۵۱	پرسش.....
۴۵۱	موضوعاتی برای پژوهش.....
۴۵۱	منابع پیشنهادی.....
۴۵۳	۱۳. سازوکارهای اسلامی بازگشت منابع.....
۴۵۴	ریسک‌های تأمین مالی در بانک‌داری متعارف و اسلامی.....
۴۵۷	سازوکارهای بازگشت منابع در بانک‌داری متعارف.....
۴۵۸	الف) اعتبارسنجی مشتریان.....
۴۵۸	ب) وثیقه‌های بانکی و ضمانت.....
۴۵۹	ج) نظارت بر وضع مالی گیرنده.....
۴۶۰	د) مراجعه به محاکم قضایی.....
۴۶۰	ه) تمدید مدت بدهی.....
۴۶۰	و) زیان دیرکرد.....
۴۶۱	سازوکارهای بازگشت منابع در بانک‌های اسلامی.....
۴۶۲	الف) جریمه تأخیر.....
۴۶۸	مصارف جریمه تأخیر.....
۴۶۹	ب) ضمانت.....

۴۷۰	..... (ج) وثیقه‌های بانکی
۴۷۱	..... تجربه بانک‌های اسلامی در مدیریت بازگشت منابع
۴۷۲	..... جریمه تأخیر در نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران
۴۷۹	..... راهبردهای جدید در مدیریت بازگشت منابع
۴۷۹	..... الف) صندوق بیمه دو جانبه
۴۸۱	..... ب) ضمانت گروهی
۴۸۲	..... امکان شیوه رتبه‌بندی اعتباری
۴۸۳	..... خلاصه
۴۸۴	..... کلمات کلیدی
۴۸۴	..... پرسش
۴۸۵	..... موضوعاتی برای پژوهش
۴۸۵	..... منابع پیشنهادی
۴۸۷	..... کتابنامه
۴۹۵	..... مقالات

## پیشگفتار

در چند دهه اخیر بانکداری اسلامی به عنوان یکی از جلوه‌های متمایز اقتصاد اسلامی، هم در مرحله نظریه‌پردازی و هم در مرحله عمل به موفقیت‌های چشمگیری دست یافته است. متفکری چون شهید محمدباقر صدر رحمته الله علیه که می‌توان به حق از او به عنوان پدر بانکداری اسلامی یاد کرد، با انتشار کتاب گران‌سنگ «البنک اللاربوی» اولین گام را در جهت طراحی بانکداری اسلامی به خوبی برداشت. در ادامه، محققان مسلمان تلاش بسیاری برای تقویت مبانی نظری بانکداری اسلامی کردند و بسیاری از زوایای این رویکرد اسلامی در تجهیز و تخصیص منابع پولی را مورد کنکاش و مطالعه قرار دادند. این تلاش‌ها با تأسیس بانک‌های اسلامی در کشورهای اسلامی و حتی غیراسلامی وارد مرحله عمل و اجرا شد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و به دنبال تصویب قانون عملیات بانکداری بدون ربا، صفحه جدیدی از دفتر بانکداری اسلامی ورق زده شد. هم‌زمان با عملیاتی شدن ایده بانکداری اسلامی در ایران تلاش‌هایی نیز به منظور

تدوین آثار علمی در این زمینه مبذول شد. انتشار مقالات علمی بی‌شمار و کتاب‌های تخصصی بانکداری اسلامی نتیجه این تلاش علمی بود. با این حال یکی از نقایص عمده در زمینه بانکداری اسلامی کمبود کتاب‌های آموزشی برای مقاطع مختلف آموزشی است. این نقیصه به طور خاص زمانی خود را نمایان ساخت که به همت جمعی از استادان و محققان بانکداری اسلامی، رشته «مالیه و بانکداری اسلامی» برای اولین بار در گروه اقتصاد مؤسسه آموزش عالی علوم انسانی وابسته به جامعة المصطفیٰ العالمیة ع.ا.و.ع. در سال ۱۳۸۸ راه‌اندازی شد.

از همان آغاز شکل‌گیری رشته مالیه و بانکداری اسلامی در جامعة المصطفیٰ ع.ا.و.ع. العالمیة، تدریس درس «سازوکار بانکداری اسلامی» به اینجانب واگذار شد. در طول سه دوره‌ای که این ماده درسی را برای دانشجویان کارشناسی ارشد پول و بانکداری اسلامی تدریس کردم، محتوای لازم برای تدوین کتاب این درس فراهم شد و با توفیق الهی متن درسی پیش رو تنظیم گردید. البته بخشی از مباحث نظری این کتاب حاصل مطالعات و تحقیقاتی است که برای تدوین پایان‌نامه کارشناسی ارشد اقتصاد با عنوان «بررسی بانکداری بدون ربا در کشور اردن و مقایسه اجمالی آن با چارچوب بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران» مقایسه انجام داده‌ام.

در تدوین اثر پیش رو دشواری‌های فراوانی وجود داشت. نخست، مباحث بانکداری اسلامی بسیار گسترده است و تفکیک موضوعات تجهیز و تخصیص منابع از سایر مباحث بانکداری اسلامی و تنظیم آن در قالب کتابی درسی به‌سادگی امکان‌پذیر نیست. دوم، در کتاب‌های متعارف آموزش بانکداری، دو عنوان تجهیز و تخصیص منابع به طور معمول در ضمن دو کتاب مستقل مورد



بحث قرار می‌گیرند. سوم، تعدد الگوهای اجرا شده از بانک‌داری اسلامی و همچنین تعدد مبانی فقهی آن تدوین اثری جامع در زمینه سازوکار بانک‌داری اسلامی را با دشواری مواجه می‌کند. چهارم، با توجه به این‌که در سرفصل‌های دوره کارشناسی ارشد بانک‌داری و مالیه اسلامی دروس مشابهی چون خدمات بانک‌داری اسلامی نیز وجود دارد و برخی بحث‌ها تداخل دارند، تفکیک مباحث تجهیز و تخصیص منابع از سرفصل‌های وابسته چندان ساده نیست.

برای غلبه بر برخی از این مشکلات تلاش شد که با تمرکز بر مباحث مربوط به تجهیز و تخصیص منابع در بانک‌داری اسلامی رویکردی جامع نسبت به مبانی فقهی داشته باشیم و علاوه بر انعکاس نظریات فقها و محققان شیعه، به آرا و نظریات فقهای مکاتب مختلف اهل سنت نیز اشاره کنیم. همچنین تلاش شده که از تجربه همه بانک‌های اسلامی به منظور عینی‌تر کردن مباحث استفاده شود. نیز سعی شد که در قالبی نو مباحث مرتبط با مدیریت تجهیز و تخصیص منابع در بخشی مستقل مورد بحث قرار گیرد.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از مساعدت تمام کسانی که در پدیدآمدن این اثر سهم داشتند، تشکر کنم. در مرحله نخست، از ریاست محترم جامعه المصطفی ع‌الله‌تعالیه العالمیه، حجة الاسلام و المسلمین اعرافی، ریاست محترم مؤسسه آموزش عالی علوم انسانی، حجة الاسلام و المسلمین معصومی و همچنین دبیر محترم آموزش گروه اقتصاد این مؤسسه، حجة الاسلام و المسلمین دکتر محقق سپاس می‌گزارم. همچنین از مساعدت‌ها و همفکری‌های دانشجویان کارشناسی ارشد مالیه و بانک‌داری اسلامی مؤسسه یادشده که در سه دوره تدریس سازوکارهای بانک‌داری اسلامی با پرسش‌ها و نکات ارزشمندشان بر غنای

مطالب افزودند تشکر می‌کنم. همچنین از همیاری دانشجویان دوره اول مالیه و بانکداری اسلامی که در تهیه پیش‌نویس برخی از دروس مشارکت کردند، کمال تشکر را دارم.

این اثر به‌طور حتم خالی از ایراد و نقص نیست. پیشاپیش از مساعدت و همکاری تمامی استادان، دانشجویان و محققان بانکداری اسلامی که با گوشزد کردن کاستی‌های این اثر به پربارتر شدن آن کمک می‌کنند، تشکر می‌کنم. منتظر دریافت پیشنهادهای سازنده شما از طریق رایانامه [tavakoli@qabas.net](mailto:tavakoli@qabas.net) هستم.

## مقدمه

بدون شک شکل‌گیری و گسترش پدیده بانک‌داری بدون ربا در جهان اسلام و همچنین در کشورهای غیرمسلمان این ایده را مطرح کرده است که بانک‌داری اسلامی شیوه متفاوتی را در تجهیز و تخصیص منابع پولی ارائه می‌کند. این پیام از آن رو مهم است که الگوی بانک‌داری ربوی در طول تاریخ با اشکال‌های عدیده نظری و عملکردی روبه‌رو بوده است.

شاید بتوان گفت یکی از چالش‌های اساسی سازوکار بانک‌داری ربوی گسستگی بازار پولی و حقیقی است. به این مشکل باید مشکلات ناشی از ناعادلانه بودن چارچوب ربوی را نیز افزود. تحمیل ریسک وجوه به گیرندگان تسهیلات در نظام ربوی زمینه ساز بسیاری از بحران‌های مالی بوده است. نمونه اخیر این بحران را می‌توان در مشکلات ناشی از بحران مالی آمریکا و اروپا در سال ۲۰۰۸ یافت. در این بحران دریافت‌کنندگان وام‌های مسکن به واسطه ناتوانی در بازپرداخت اصل و فرع آن، ناچار به صرف نظر از تملک مسکن تحت اختیار خود شدند.

بررسی مبانی بانک‌داری اسلامی و ملاحظه تجربه موفق آن در چند دهه اخیر می‌تواند نویدبخش این نکته باشد که سازوکار بانک‌داری اسلامی نه تنها از مشکلات

سازوکار ربوی رنج نمی‌برد، بلکه از مزایای بسیاری برخوردار است. هرچند نهاد نوپای بانکداری اسلامی هنوز مراحل نخست عمر خود را می‌گذراند و در طراحی و اجرای سازوکارهای مختلف بانکی گام‌های اول را برمی‌دارد، بررسی تجربیات آن در کشورهای مسلمان و غیرمسلمان می‌تواند راه‌گشا باشد.

در این کتاب که به عنوان کتاب درسی دوره کارشناسی ارشد مالیه و بانکداری اسلامی به نگارش درآمده است، به تحلیل سازوکارهای بانکداری اسلامی در تجهیز و تخصیص منابع می‌پردازیم. در این اثر علاوه بر بررسی فقهی سازوکارهای تجهیز و تخصیص منابع در بانکداری اسلامی، تجربه عملی بانک‌های اسلامی نیز بررسی می‌شود. از این رو پس از مطالعه کتاب، دانشجویان برداشتی تحلیلی از سازوکارهای تجهیز و تخصیص منابع در بانکداری اسلامی خواهند داشت.

کتاب شامل چهار بخش تجهیز منابع، تخصیص منابع، خدمات اعتباری و مدیریت منابع است. در بخش تجهیز منابع، تحلیل فقهی و اقتصادی شیوه‌های سپرده‌پذیری مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش تخصیص منابع، به معرفی و تحلیل شیوه‌های تخصیص غیرانتفاعی، مبادله‌ای و مشارکتی می‌پردازیم. بخش سوم کتاب نیز به بررسی اعتبار در حساب جاری و کارت‌های اعتباری به عنوان دو خدمت اعتباری در بانکداری اسلامی اختصاص دارد. و بالاخره چگونگی مدیریت تجهیز و تخصیص منابع پولی در بانکداری اسلامی در بخش چهارم بررسی می‌شود. با توجه به اهمیت مباحث روش‌شناختی در بررسی سازوکارهای بانکداری اسلامی، پیش از بحث از شیوه‌های تجهیز، تخصیص و مدیریت منابع بانکی، شیوه ارزیابی سازوکارهای بانکداری اسلامی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

مباحث کتاب در سیزده درس تنظیم شده است. بخش اول شامل یک درس با عنوان روش‌شناسی ارزیابی سازوکارهای بانکداری اسلامی است. در این درس میان

چهار مرحله موضوع‌شناسی تطبیقی، بررسی حکم فقهی، تحلیل سیستمی و بررسی کارکردی به عنوان مراحل ارزیابی این سازوکارها تفکیک شده است.

بخش دوم کتاب مشتمل بر درس‌های دوم تا پنجم به بررسی شیوه‌های تجهیز منابع در بانک‌داری اسلامی اختصاص دارد. در این بخش، درس دوم به موضوع‌شناسی و فقه سپرده‌های بانکی اختصاص دارد. درس‌های سوم و چهارم نیز سازوکارهای سپرده‌پذیری غیرسرمایه‌گذاری و سرمایه‌گذاری در بانک‌های اسلامی را بررسی می‌کند. و بالاخره، درس پنجم به بررسی شیوه‌های انتشار اوراق در بانک‌های اسلامی می‌پردازد.

در بخش سوم کتاب، سه شیوه تخصیص منابع در بانک‌های اسلامی در قالب درس‌های ششم تا هشتم بررسی شده‌اند. در درس ششم شیوه‌های تخصیص غیرانتفاعی، به‌خصوص تسهیلات قرض‌الحسنه مورد بررسی قرار گرفته است. درس هفتم به بررسی شیوه‌های تخصیص مبادله‌ای از جمله فروش اقساطی اختصاص دارد. در درس هشتم، شیوه‌های تأمین مالی مشارکتی بررسی شده است.

بخش چهارم کتاب به بررسی سازوکارهای ارائه خدمات اعتباری در بانک‌داری اسلامی اختصاص دارد. در این بخش تنها سازوکار اعطای اعتبار در حساب جاری و انتشار کارت‌های بانکی و اعتباری در قالب درس‌های نهم و دهم مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در این کتاب با اتخاذ رویکردی بدیع، شیوه‌های مدیریت تجهیز و تخصیص منابع را در قالب دو درس یازدهم و دوازدهم در بخش چهارم بررسی کرده‌ایم. درس یازدهم، شیوه‌های مدیریت جذب منابع بانکی را مورد بررسی قرار می‌دهد. در درس دوازدهم نیز شیوه‌های مدیریت بازگشت منابع بررسی می‌شود.

بر اساس سرفصل‌های مصوب رشته مالیه و بانک‌داری اسلامی، پیش از ارائه

درس سازوکار بانک‌داری اسلامی دانشجویان باید درس مبانی پول، مالیه و بانک‌داری اسلامی را بگذرانند. پس از ارائه این درس نیز دروسی چون الگوهای بانک‌داری اسلامی، خدمات بانک‌داری اسلامی، و ابزارهای مشتقه ارائه می‌شود. با توجه به پیوستگی مطالب توصیه می‌شود که دانشجویان گرامی مطالب کتاب را به ترتیب از آغاز تا پایان کتاب مورد مطالعه قرار دهند. دانشجویان عزیز می‌توانند برای عمق بخشیدن به دانش خود منابع تکمیلی پیشنهادی را نیز مطالعه کنند. هرچند این کتاب برای مقطع کارشناسی ارشد تنظیم شده، ولی می‌تواند در مقطع کارشناسی نیز تدریس شود. کوشیده‌ایم مطالب به گونه‌ای تنظیم شود که محتوای هر یک از فصول سیزده‌گانه کتاب طی سیزده هفته درسی تدریس شود. همکاران محترم می‌توانند جلسات باقی‌مانده را به ارائه تحقیق از سوی دانشجویان اختصاص دهند. از این‌رو در پایان هر درس موضوعاتی برای تحقیق پیشنهاد شده است.

نگارنده